

Paul Cruysberghs

Hegel háború-fogalma napjaink intervenciók politikájának kontextusában*

Noha ahhoz vagyunk szokva, hogy az „individuum” terminust az egyes emberrel kapcsoljuk össze, Hegelnél nem kizárólagosan ez a helyzet. Hegel a népet (vagy az államot) is individuumnak nevezi,¹ sőt, a *Természetfilozófiában* például a Földet is.² Az individualitás elve az egyediség,³ s az individuum reális szubsztanciális egyediséget jelent. Egyértelmű, hogy Hegel ezzel még a klaszszikus metafizikához csatlakozik.

Ahelyett, hogy az általában vett individualitásról szólnék, e helyütt a nép vagy állam individualitására szorítkozom, melynek tagjait ugyan egyes egyénekként is kell szemlélnünk, ugyanakkor, az élőlények mintája szerint, tagoknak, ezért viszonylag önállótlannak is kell tekintenünk. Csak valamely állam polgáiraiként valóban egyének, amelyet ugyanakkor szubsztanciájukként kell elgondolnunk, máskülönben (mint például az úgynevezett természeti állapotban) absztrakciók. Az itt következőkben az állam individualitását választom kiindulópontnak ahhoz, hogy megvilágítsam Hegel furcsa háború-elméletét, és ütköztessem napjaink intervenciók politikájával.

Az *Enciklopédiából* származó idézettel kezdem: „Az állam lényege a magán- és magáértvaló általános, az akarat ésszerű mozzanata – de, mint magát tudó és működő, teljességgel szubjektivitás, és mint valóság *egy* egyén.”⁴ Ez a szöveg különböző gondolatokat tartalmaz, amelyeket tovább kell gondolni, itt azonban csak arra szorítkozom, hogy jelezzem: az államot nem csupán fizikai vagy biológiai individuumnak, hanem valami szelleminek is kell tekintenünk. Az állam magát tudó és tevékenykedő, tehát akaró egyén. Hogy mindez miként lehetséges, az rendkívül bonyolult dolog, és nem magyarázható meg anélkül, hogy kapcsolatba hoznánk a hagyományos értelemben vett egyes egyénnel, azaz a polgárral.

* A tanulmány alapjául szolgáló előadás 2006. október 1-jén hangzott el Debrecenben, a „Hegels Theorie der Individualität” konferencia keretében.

¹ G. W. F. Hegel: Über die wissenschaftlichen Behandlungsarten des Naturrechts.... In uő: *Gesammelte Werke*, Bd. 4. Hamburg, 1968, 481; vő. G. W. F. Hegel: *A filozófiai tudományok enciklopédiájának alapvonalai*. Ford. Szemere Samu. III. rész: A szellem filozófiája. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981, 536–537. §.

² G. W. F. Hegel: *A filozófiai tudományok enciklopédiájának alapvonalai*. Ford. Szemere Samu. II. rész: A természetfilozófia. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981, 280. §.

³ G. W. F. Hegel: *A logika tudománya*. Ford. Szemere Samu. II. rész. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979, 225–229.

⁴ Hegel: *A filozófiai tudományok enciklopédiájának alapvonalai* III. Id. kiad. 317. 537. §.

Individuumként az állam semmit sem tud és nem is cselekszik az egyes egyének tudása és tevékenysége nélkül, hiszen az objektív szellem a szubjektív szellemet előfeltételezi.

Individuumként az állam nemcsak egyes, hanem különös individuum is, mely viszonyban áll más államokkal mint különös individuumokkal.⁵ A különböző tényleges individuumok ilyen viszonya lényegileg kizárást foglal magában. Ott, ahol az egyik állam van, nem lehet egy másik. Természetjogi tanulmányában Hegel ehhez a szinte már triviális megfigyeléshez köti a háború szükségszerűségét.⁶ Individuumként egy nép vagy állam nemcsak pozitív viszonyban áll más népekkel („a kettő nyugodt, egyenlő békés egymás mellett élése”), hanem negatív viszonyban is, úgy, hogy kizárják egymást. Hegel mindkét viszonyt szükségszerűnek tekinti.⁷ Alak és individualitás mindig e kettős viszonyban áll más alakokkal és individualitásokkal. A kérdés viszont az, hogy vajon ez a kettős viszony a háborúnak nem csupán lehetőségét, hanem, miként Hegel sugallja, annak szükségszerűségét is magába foglalja-e, és ha igen, mennyiben? Számomra mindenesetre kissé elsietettnek tűnik ez a következtetés, az azonban nem zárható ki, hogy az egyes különös népek individualitása legalábbis a háború fenyegetését hozza magával.

Számos olvasója bosszankodott Hegel *Természetjogi tanulmány*-beli állításán, elsősorban azért, mert magyarázólag hozzátette, hogy a háború megőrzi „éppúgy a népek erkölcsi egészségét a meghatározottságokkal szembeni közömbösséggel, valamint a bennük való megszokással és megcsontosodással szemben [...], miként a szelek mozgása óvja meg a tavakat a poshadástól, amelybe a tartós szélcsend juttatná őket, ahogy a népeknél a tartós, vagy akár örök béke”.⁸ E provokáló, Kant ellen irányuló kijelentést Hegel még egyszer megismétli *A jogfilozófia alapvonalaiban*.⁹ Vagyis nem valamiféle ifjúkori botlásról van szó, hanem olyan gondolatról, mely Hegel számára később is kedves maradt.

A háború romboló munkája, amelyben a nép nemcsak tagjainak életét, hanem egyúttal és mindenekelőtt saját túlélését teszi kockára, napjaink emberét is azzal a kérdéssel szembesíti, hogy mennyiben tekinthetők még értelmes dolognak a háborúk. Aligha feltételezhető azonban, hogy Hegel teljesen komolyan gondolta volna, hogy a háború e miatt az erkölcsi egészség miatt volna

⁵ I. m. 317. 536.§.

⁶ Hegel: *Über die wissenschaftlichen Behandlungsarten des Naturrechts...* Id. kiad. 449. sk.

⁷ „Egyéniségnek az egyéniséghez való illetén kapcsolata viszony, ennél fogva pedig kettős; az egyik a pozitív viszony, mindkettő nyugodt, egyenlő békés egymás mellett élése; a másik pedig a negatív, egyiknek a másik általi kizárása, és mindkét viszony abszolút szükségszerű.” Uo.

⁸ I. m. 450.

⁹ G. W. F. Hegel: *A jogfilozófia alapvonalai*. Ford. Szemere Samu. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983, 345. 324. §.

szükségszerű. Az erkölcsi egészséget tekinthetjük a háború hatásának, de nem céljának. Hegel mégis úgy szemléli azt, mint a háború sajátosan etikai mozzanatát. Magától értetődő, hogy őt mindenekelőtt az állam szuverenitása, tehát önállósága és túlélése, nem csupán annak egészsége érdekelte. Az, hogy egy állam a háború segítségével kísérli meg megtartani önállóságát, olyan indíték, amellyel talán még együtt tudunk élni. Ha azonban a népek „erkölcsi egészsége” volna az indíték, akkor bizony már nehezebb volna Hegelhez csatlakoznunk.

De kérdezzünk rá először arra, mi is a szándéka Hegelnek ezzel az erkölcsi egészséggel. Az „egészség” olyan kifejezés, amelyet a biológiai (és az orvosi) nyelvhasználatból kölcsönöznek, s amely egy szervezet általános állapotára vonatkozik. Egészséges szervezetről akkor beszélünk, ha annak valamennyi részegysége, szerve egymással jó arányban állva funkcionál.¹⁰ Betegség ezzel szemben akkor lép fel, ha valamelyik szerv a többihez képest aránytalanságba került. „Az egyes szervezet akkor van a *betegség* állapotában, ha rendszereinek vagy szerveinek egyike [...] megmarad különös tevékenységében az egésznek tevékenységével szemben, s ezzel meggátolja az egésznek folyamatosságát és minden mozzanaton átmenő folyamatát.”¹¹ Nem hiszem, hogy manapság az egészséget és a betegséget még ugyanezen a módon definiálják a biológiában, mindenesetre Hegel magyarázata azért nincs túlságosan távol a mindennapi tapasztattól. Számunkra mindebből az a tanulság adódik, hogy az egyén egészségének és betegségének problematikájában a mérték logikája a meghatározó.

Egy individuum, így aztán egy nép is akkor egészséges, ha szervei, vagyis különféle rész-szerveződésai (a nép esetében: a kormány, a hivatalok, a rendek, a családok, végső soron a polgárok) helyes viszonyban állnak egymással. Betegség akkor van jelen, miheyst e rész-szervezések már nem rendelődnek alá az egésznek, hanem úgyszólván a maguk útját járják. Hegel szeme előtt mindenekelőtt az lebegett, hogy a szükségletek rendszere, tehát a gazdasági élet vonakodik attól, hogy alárendelje magát a politikainak, és teljes önállóságra tart igényt. A polgár, aki egyesként mindenekelőtt saját és családja szükségleteinek kielégítésére törekszik, mindeközben kockáztatja, hogy szem elől téveszti az állam egészségéhez fűződő organikus kapcsolatát, és hogy kizárólag *burzsoá*ként áll helyt, azaz olyan polgárként, akinek már csak magánérdekei vannak. Ilyenformán az állami összefüggés, a belső összetartó erő selvestése fenyeget. Mindez épp egy olyan politikai szervezet szükségszerűségét vonja maga után, amely a polgári társadalom fölé van rendelve, és amely a nép egészével törődik.

¹⁰ „Az *egészség* [...] a szerves lény egyenletes viszonya a szervetlenhez, úgyhogy nincs olyan szervetlen a szervezet számára, amelyet ez ne tudna legyőzni.” Hegel: *A filozófiai tudományok enciklopédiájának alapvonalai* II. Id. kiad. 530. 371. §.

¹¹ Hegel: *A filozófiai tudományok enciklopédiájának alapvonalai* III. Id. kiad. 529. sk. 371. §.

Ez azonban, úgy tűnik, mégsem elegendő. Hegel szerint békeidőben a polgárok arra lesznek hajlamosak, hogy elfelejtsék az egészszről való gondoskodást, és már csak magánérdekeikkel törődjenek. Ezzel a szolidaritást, amely az államot mint egészet összetartja, eltűnés fenyegeti: csökken az adófizetési készség, és megjelenik az a tendencia, hogy a polgári társadalmat engedjék egybeesni az állammal.

Ezért az államnak, úgy tűnik, szüksége van olyan pillanatokra, amikor a belső összefüggést, amely őt egészként jellemzi, kifejezésre juttatja. A háború állapota ilyen kivételes pillanat. Ilyenkor nem csupán a katonák arra való készenlétét teszik próbára, hogy valóban feláldozzák hazájukért az életüket, vagyis hogy egyes voltukat radikálisan, egészen annak tagadásáig menően feladják az általános javára, hanem a többi polgárral szemben is olyan igényeket támasztanak, amelyek messzebbre terjednek, mint ahogy a béke nyugodt állapotában rendszerint szoktak. Még amikor a háborúkat gazdasági indítékokból viselik is, többnyire akkor is alaposan összezavarják a gazdasági életet. Az efféle rombolások az állam koherenciájának és így erkölcsi egészségének a próbaköveiként működnek.

„Az állam egészséges volta általában nem egyformán nyilvánul meg a béke csendjében és a háború mozgalmasságában; emez az élvezetnek és az elkülönült tevékenységnek az állapota, a kormányzat ilyenkor bölcs családapa, aki alattvalóitól csak megszokott dolgokat követel; a háborúban ellenben megmutatkozik az az erő, amely a részeket az az egészhez fűzi, kiderül, hogy az állam mennyit követelhet alattvalóitól, és mire elég az, amit az alattvalók önszántukból, saját érzületük szerint az államért tenni képesek”¹² – írja Hegel *Németország alkotmány*a című kéziratában.

A háborúk egyrészt intellemuil szolgálnak a gazdasági életben résztvevő polgárok számára. A polgároknak tisztában kell lenniük azzal, hogy az állam több mint polgári társadalom¹³, azzal, hogy a gazdasági élet érdekeinél magasabbrendű érdekek forognak kockán, és hogy mindez nagy áldozatokat követelhet meg tőlük. Másrészt az összetartozás érzését ténylegesen erősíti, ha a polgár tudatában van, hogy a saját törvényei szerint folytatott élet, vagyis önnön szabadsága esetleg komoly fenyegetésnek lehet kitéve. Ezért nem restelli megjegyezni Hegel, hogy „szerencsés háborúk megakadályozták a belső zavargásokat és megszilárdították a belső államhatalmat”.¹⁴

Hegel mindenekelőtt természetjogi tanulmányában hangsúlyozza annak szükségszerűségét, hogy a polgárok (elsősorban a háború révén) megtapasztal-

¹² G. W. F. Hegel: [Németország alkotmánya] (Részletek). In uő: *Ijúkori írások*. Válogatás. Szerk. Márkus György, ford. Révai Gábor. Gondolat Kiadó, Budapest, 1982, 196. sk.

¹³ Lásd még: Hegel: *A jogfilozófia alapvonalai*. Id. kiad. 262. 258. §.

¹⁴ I. m. 345. 324. §.

ják magánérdekeik belső semmisségét. Ugyanakkor annak is tudatában van, hogy 1. a modern korban a gazdasági rendszer oly mértékben uralkodóvá vált, hogy már a politikai szféra teljes gyarmatosításával fenyeget, illetve hogy 2. az egyes polgárok már nem hajlandóak arra, hogy feláldozzák életüket a közért. Úgy látszik, a modern polgár és az államapparátus közötti távolság akkorára nőtt, hogy voltaképp már nincs meg a polgároknak a készenlét, hogy életüket áldozzák az államért, és hogy a bátorság erényét úgyszólván törölték az erények lajstromáról.

Természetjogi tanulmányában Hegel azt a megoldást javasolja erre a problémára, hogy a népet osszák fel két rendre, a polgárok két fajtájára: 1. azokra, akikben mégiscsak megvan a hajlandóság, és a politikának, valamint a katonaságnak szentelik magukat, valamint 2. azokra, akik csak a magánélettel törődnek, és ezt „politikai semmisségükkel” kell megfizetniük.¹⁵ Ugyanakkor azonban azt is elvárja, hogy ezek a polgárok, akiknek a munkája „az egyesre irányul, így tehát a halál veszélyét nem foglalja magában”,¹⁶ mégiscsak „egyek legyenek szellemükben az erkölcsiség közömbös alakjával és természetével”.¹⁷ Jóllehet valami idegenként szemlélik,¹⁸ ám Hegel már azt is elegendőnek tartja, hogy, noha empirikus módon, de egyáltalán szemlélik. Úgy tűnik, a szemlélet már garantálja, hogy a burzsoá „félelem és bizalom, valamint engedelmesség révén” egységben legyen az állammal mint egésszel. Hegel ugyanakkor úgy véli, hogy a vallás, pontosabban a népvallás – talán továbbra is a Rousseau-féle „polgári vallás” szélesebb értelmében véve – az eszmei síkon még messzebb menően garantálja az állammal való egységet.¹⁹ A közösen tisztelt Isten és a közös istentisztelet ugyanis a társadalmi összetartás további alkotóeleme.

Hegel, mint ismeretes, mint tragédiát jellemezte annak a két rendnek a viszonyát, amelyek a két társadalmi szférát képviselik.²⁰ Mégis remélte, hogy ily módon összebékítheti egymással a *politeuein* antik eszményét és a gazdasági szférától uralt modernséget. Úgy tűnik, később enyhített ezen a szigorú felosztáson: a jénai rendszertervezetekben már *citoyen*-né teszi a polgárt, ugyanakkor *burzsoává* is;²¹ a *Jogfilozófiában* pedig, noha továbbra is különböző rendeket különböztet meg, az úgynevezett magánrendet mégis „politikai [...] jelentőséggel és működéssel” ruhazza fel.²² Az állam minden egyes tagjának általános meghatározása „azt a kettős mozzanatot tartalmazza, hogy *magánszemély* s mint *gondolkodó*

¹⁵ Hegel: Über die wissenschaftlichen Behandlungsarten des Naturrechts.... Id. kiad. 458.

¹⁶ I. m. 455.

¹⁷ I. m. 462.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo.

²⁰ I. m. 458. sk.

²¹ Hegel: *Jenaer Systementwürfe III*. Gesammelte Werke, Bd. 8, Hamburg, 1976, 261.

²² Hegel: *A jogfilozófia alapvonalai*. Id. kiad. 328. 303. §.

éppannyira az *általános*nak tudata és akarása.²³ Hegel egyébként itt is újra hangsúlyozza: valamennyi polgár szubsztanciális kötelessége, „hogy kockáztatva és feláldozva tulajdonukat és életüket, valamint vélekedésüket és mindazt, ami magától bennefoglaltatik az élet körében, fenntartsák ezt a szubsztanciális egyéniséget, az állam függetlenségét és szuverénitását”.²⁴

Ezt az általános kötelességet mégis egy sajátos rendben, a bátorság rendjében látja megvalósulni.²⁵ Ugyanakkor azonban rámutat arra is, hogy ha az állam önállóságát veszély fenyegeti, „a kötelesség az állam valamennyi polgárát hívja fel védelmére”.²⁶

A háború hegeli heroizálásának furcsa vonása, hogy a haza védelmének kötelessége éles ellentétben áll a háború külső indítékaival. Hegel kimondottan elismeri, hogy ezek az indítékok véletlenszerűek lehetnek.²⁷ Ezért aztán nem is hajlik rá, hogy e véletlenszerűséget komolyan vegye. Úgy tűnik, csupán „a *háború* erkölcsi *mozzanata*” érdekli, ennek pedig nincsen köze külsőleges indítékokhoz. Hegel szerint e mozzanat éppen abban áll, hogy a háborúban a tulajdon, sőt, ami még ennél is nagyobb dolog, az élet esetlegességét tételezzik. A háború szükségszerűségét éppen ez a véletlenszerűség teszi. Az a kérdés tehát, hogy egy háború igazolható-e vagy sem, hogy vajon elég komoly-e egy indíték ahhoz, hogy háborút lehessen kezdeni, hogy egy háború honvédő vagy hódító-e, s hogy vajon egyáltalán valami rosszat kell-e látnunk a háborúban, mindez, úgy tűnik, Hegel szerint alapjában véve irreleváns. Az okok éppoly esetlegesek, mint maguk a háborúk, és nem képezik egy (filozófiai) diskurzus terminusát. Úgy tűnik, az egyetlen dolog, ami Hegelt izgatja, hogy a „minden időleges javak és dolgok hiúsága”

²³ I. m. 332. 308. §.

²⁴ I. m. 344. 324. §.

²⁵ I. m. 347. 325. §. Vö. Hegel: *A filozófiai tudományok enciklopédiájának alapvonalai* III. Id. kiad. 329. 545. §.

²⁶ Hegel: *A jogfilozófia alapvonalai*. Id. kiad. 347. 326. §.

²⁷ „Az itt elmondottban rejlik a *háború* erkölcsi *mozzanata*. A háború nem tekinthető abszolút rossznak és pusztán külső esetlegességnek, amelynek oka tehát maga is esetleges, bármi is az, a hatalmon levők vagy a népek szenvedélyei, igazságtalanságok, stb., általában olyasvalami, aminek nem kell lennie. Aminek természete az esetleges, azon megtörténik az esetleges, így épp ez a sors a szükségszerűség – ahogyan általában a fogalom és a filozófia eltünteti a pusztá esetlegesség szempontját, benne mint a látszatban felismeri lényegét, a szükségszerűséget. Szükséges, hogy a végest, birtokot és életet mint esetlegest tételezzük, mert ez a végesnek a fogalma. E szükségszerűség sajátja egyfelől a természeti hatalom alakja, s minden véges halandó és múlandó. Ámde az erkölcsi lényben, az államban, a természetet megfosztják e hatalomtól, s a szükségszerűséget a szabadság művévé, valami erkölcsivé emelik. Ama múlandóság akart elmúlássá lesz, s az alapul szolgáló negativitás az erkölcsi lény szubsztanciális saját egyéniségévé. – A háború az az állapot, amelyben komolyan veszik az időleges javak és dolgok hiúságát, holott ez egyébként épületes szólásmód szokott lenni; így az a mozzanat, amelyben a különösnek eszmeisége jogához jut és valósággá lesz [...]” I. m. 345. sk. 324. §.

több „épületes szólásmódnál”, hogy valóban komolyan veszik.²⁸ Ez a komolyság az, amit a háború kínál, s ami egyébként a háború oka is egyben. Közben ugyanis mindenkor gondolni kell arra, hogy lényegében az állam szuverenitása a tét; ez nem holmi hiúság, hanem az a pozitívum, ami miatt a háború negatív munkája egyáltalán bevetésre kerül.

Azok az indítékok tehát, amelyek miatt háborút szokás viselni, lényegileg különösek: szerződészegések, vagy pedig, még általánosabban tekintve, olyan sérelmek, amelyek „az elismerést és a becsületet” érintik,²⁹ melyekről Hegel azt állítja, hogy „nagy kiterjedésű területükön és alattvalóik sokféle kapcsolata mellett könnyen és nagy számban fordulhatnak elő”.³⁰

Elismerés és becsület olyan kategóriák, amelyeket Hegel az egyes egyének számára is lényegi jelentőségűnek tart. Az elismerésért folytatott harcot az egyéni tudat számára döntő jelentőségű mozzanatként kezeli nem csupán a *Fenomenológiában*, hanem az *Enciklopédia* különféle szövegváltozataiban is. A művészet filozófiájáról tartott előadásokban a becsületet a romantikus művészeti forma ismertetőjegyeként emeli ki Hegel. Romantikussá az teszi e formát, hogy benne a szubjektivitás végtelenségét emelik alapelvvé.³¹

Ez azonban a modern államoknál is így van. Ugyan Hegel művészetfilozófiájában a középkori lovagság művészetéről beszél, ahol a szubjektumok az államhoz fűződő minden erkölcsi kötődéstől függetlenül teszik a becsületet életük alapelvévé. Itt a becsület mindenekelőtt az egyének különösségével és önkényével kapcsolódik össze. A szubjektumnak minden egyes önkényes sérelme esetén végtelen a sérelme, hiszen a maga végtelen személyiségét helyezte becsületébe.³² Maga a sértés akár jelentéktelen is lehet, a fontos csupán az, hogy a személyiség úgyszólván behelyezte magát. Ez a behelyezés lényegében a képzelet ügye, ami reális alap nélkül is érvényes lehet. „A becsületnél [...] én mint szubjektivitás vagyok az első, aki a tartalmat érvényessé teszi.”³³

Noha Hegel mindenekelőtt a romantikus becsület önkényes jellegét hangsúlyozza, mégis felismeri, hogy az a tartalom, amelyről a becsület és annak megsértése esetében szó van, „feltétlen, szubsztanciális” is lehet.³⁴ Ez azt jelenti, hogy az egyes individuum képes arra, hogy túllépjen saját önkényén, és hogy becsületét valami szubsztanciálisba, például az államba helyezze. Ez megmagyarázná a polgárok arra való hajlandóságát, hogy meghaljanak a hazáért, ha csorba esik a

²⁸ Uo.

²⁹ I. m. 352. 334. §.

³⁰ Uo.

³¹ Hegel: *Előadások a művészet filozófiájáról*. Ford. Zoltai Dénes. Atlantisz, Budapest, 2004, 232.

³² I. m. 244.

³³ I. m. 245.

³⁴ Uo.

haza becsületén. Csakhogy „a maga végtelenségét és becsületét” az állam is „minden egyes dolgába helyezheti”.³⁵ Ez egyszerűen annyit jelent, hogy az állam, csakúgy, mint a becsvágyó egyén, tetszés szerint bármilyen sértést a becsülete elleni vétségnek és így háborús indítéknak tekinthet. Önmagukban véletlen határátlépések szolgálnak erre olyan tipikus példával, amelynek még a mai világban is megvan a maga szerepe.

Míndez tulajdonképpen tragikomikus ellentmondást eredményez. Az egyes individuum becsületérzése annyiban jogosult, amennyiben szubsztanciális tartalma van – például az államhoz kapcsolódik. Utóbbi viszont megteheti, hogy valami véletlenszerűtől tegye függővé becsületét, vele pedig a háborúról való döntést. Az egyes polgár szubsztanciális önérzete ezáltal valami lényegileg nem-szubsztanciálístól, valami véletlenszerűtől fog függni.

Eltűnődhetünk rajta, tulajdonképpen hogy is áll a dolog a szubsztanciális tartalommal. Mindenesetre nem hinném, hogy a felvilágosult polgárok ma még képesek lennének arra, hogy idáig menjenek az állam iránti lojalitásukban.

Emiatt napjainkban olyan tendenciát észlelünk a nyugati világban, legalábbis ami a hivatalos diskurzust illeti, hogy a háborúkat már nem a becsületért, hanem magasabbrendű indítékokért vívják. Úgy tűnik, hogy a becsület többé egyáltalán nem számít tiszteletre méltó háborús indítéknak. Inkább az jellemző, hogy ha nem polgárháborúkról van szó, akkor általános humanista, nem pedig különös nemzeti indítékok miatt viselnek háborút. Jobban mondva az úgynevezett civilizált országok már csak ritkán hivatkoznak a becsületre a háború hivatalos legitimációjaként. Ritkán is viselnek ma már háborút. Inkább szerveznek területileg és időben korlátozott intervenciókat.³⁶ A háborúkhöz képest ezek az intervenciók még inkább technikai és elvileg korlátozott jellegűek, miközben már a bevetésre kerülő katonák életét is csak ritkán kockáztatják.³⁷

Hegel már megértette, hogy a modern polgár hajlik arra, hogy magánérdekét előbbre helyezze a nép általános érdekénél. Napjainkban ez még egyértelműbben így van. Önmagukban az olyan rendszerek, mint a gazdaság vagy a politika olyannyira önállósultak az individuális polgárral szemben, hogy mintegy autonóm módon működnek. A gazdasági, illetve a politikai globalizációt oly folyamatként tapasztaljuk meg, mely már aligha engedi meg a polgárok tevőleges beavatkozásait. A beavatkozások lehetősége attól függ, hogy lehet-e meghatározott hatalmi központokat mint ilyeneket azonosítani. Az ilyesféle

³⁵ Hegel: *A jogfilozófia alapvonalai*. Id. kiad. 352. 334. §.

³⁶ Vö. Hardt & Negri: *Empire*. Cambridge, Harvard UP, 2000, 35–38.

³⁷ Ez utóbbi azért fontos, mivel az efféle intervenciókhoz még katonákat is nehéz találni, akik képesek volnának arra, hogy életüket kockáztassák – nem a hazáért, hanem olyan elvont elvekért, mint az emberiség vagy az emberi jogok. Úgy tűnik, a sértett becsülettel szemben ezek a jóval pozitívabb elvek furcsamód nem egykönnyen adnak fogódzót a velük való azonosuláshoz.

azonosítás viszont nagyrészt lehetetlenné lett. A hatalom mindenütt van és sehol sincs – legkevésbé a különös állam kezében. Nem mintha az állam elvesztette volna a hatalmát, hanem neki is alkalmazkodnia kell a növekvő mértékű globalizációhoz. Űtőképesége már csak korlátozott szinten van meg.

Még kimondani is szörnyű, ám attól tartok, hogy a képviseleti demokrácia a jövőben – még inkább, mint manapság – a formális demokráciára fog redukálódni. Ebben a polgár mindinkább a magánéletébe húzódik majd vissza. Az általánossal való azonosulás feltehetőleg teljesen kivész. A globalizáció korában a polgár könnyen hajlik majd arra, hogy az olyan intervenciók mögött, amelyeket az általános emberiség nevében hajtanak végre, csupán különös érdekeket gyanítson. Meglehet, a derék polgár beállítódása nem a bizalom, hanem a gyanakvás, vagy legjobb esetben is a közöny lesz, még saját állama iránt is.

Mindennek alapján úgy tűnik, a becsület idejétmúlt fogalom, mely az emberi jogok és az emberiség racionális, ám elvont eszményének adta át a helyét. A becsület valóban túlságosan szubjektív és személyes fogalom, melynek nincs már helye napjaink névtelenül működő társadalmában. Már csak ritkán akad olyan kormánytag, aki kész lenne becsületből leköszönni. Valaha az államigazgatás mulasztása esetén az illetékes miniszter még magára szokta volt „vállalni a felelősséget”, akkor is, ha neki magának tulajdonképpen semmi köze sem volt az egészhez. Ez ugyanis valaha becsületbeli ügynek számított. A mai kormányfők becstelenné lettek, vagy inkább becsületen és becstelenségen innen vagy túl mozognak (ahogy tetszik). Maguk a kategóriák is elveszítették jelentésüket.

Mindeközben csupán egyvalamit szoktunk elfelejteni. A háborús intervenciók mindenekelőtt olyan államokat érintenek, amelyek maguk még nem, vagy csak részben léptek be a modern korba. Ez azt jelenti, hogy az intervenciókat majdnem mindig becsületük megsértéseként élik meg, még akkor is, ha humanista indítékok miatt kerül sor rájuk. Ez megmagyarázza, miért vesz legalább az egyik párt mindig sértésnek bármifajta segítséget, legyen az katonai vagy gazdasági. Éppen, mivel napjainkban az úgynevezett civilizált országokban elveszítettük a becsület érzését, és ezekkel a konfliktusokba keveredett államokkal csak a hideg (gazdasági) racionalitást és az elvont jogot állítjuk szembe, ritkán sikerül kielégítő módon megoldanunk e konfliktusokat. A napjainkban zajló intervenciók tulajdonképpen sok tekintetben az egykori gyarmatosításra hasonlítanak. A gyarmatokat is a racionalitás, az emberiség és a haladás nevében zsákmányolták ki, és többnyire ténylegesen volt is haladás. Ezért jó okaink vannak arra, hogy – amint ez olykor történt – valóban visszalépésként értelmezzük a dekolonizációt. A korábbi gyarmatok csupán egyvalamit nyertek ezzel, legalábbis egy időszakra: a becsületüket. Tartok tőle, hogy időközben még ezt is elveszítették. Meglehet, éppen ez az oka, hogy a konfliktusok a végtelenségig húzódnak.

A becsület természetesen ki van téve a szubjektivizmus és az önkényesség veszélyének. Mégis, a becsület elismerés kérdése is. Hegel nem véletlenül mutat

rá, miután *Jogfilozófiájában* a háború szükségszerűségét hangsúlyozta, az elismerés jelentőségére, amely akkor is fennáll, amikor a felek háborút viselnek egymással. „Abban, hogy az államok mint ilyenek kölcsönösen elismerik egymást, a *háborúban*, a jogtalanság, az erőszak és esetlegesség állapotában is marad egy *kötelesség*, amelyben azok magán- és magáértvalók számba mennek egymás számára, úgyhogy magában a háborúban is a háború mint olyasmi van meghatározva, aminek el kell múltnia.”³⁸ A becsület mozzanatának elfojtása, tagadása hozza magával, hogy a napjainkban zajló intervenciók, bár területileg meghatározott határok között maradnak, idejüket tekintve a végtelenségig húzódnak.

A kérdés az, hogy vajon ez olyan végzet-e, amely elől nem menekülhetünk. *Az antik tragikum visszfénye a modern tragikumában* című dolgozatában mondja Kierkegaard, vagy legalábbis az *A* írói álnevet viselő esztétikus, hogy olyan korban, amikor a család, az állam és a nemzetség elveszítették szubsztanciális tartalmukat, az egyes egyén teljességgel magára van hagyatva.³⁹ Különös előszeretettel viseltetem ez iránt a szöveg iránt, mivel manapság talán még inkább igaznak bizonyul, mint annak idején. A család elveszítette szilárd tartalmát, az állammal sem állunk jobban, és aligha tudjuk már, mihez kezdjünk a nemzetséggel, azaz a nemzedékek történelmi egymásra-következésével. Az, hogy az apák bibliai bűne a gyermekekre is átruházódik, a második világháború után aligha fog bárkire is mély benyomást tenni.

A német kora-romantika mindebből már arra következtetett, hogy az individuumnak kell saját teremtőjévé válnia. Az efféle következtetés, meglehet, önmagunk fantasztikus túlértékelésén alapul – és Kierkegaard így is értelmezte. Ő maga e romantikus önistenítés helyett olyan etikai-vallási kategóriákat vetett be (bűn, vétek, megbánás), amelyek mindegyike a személyes felelősségre utal. A modern individuum számára az állam, a család, a történelem, a bevett vallás minden szubsztanciális jelentését elveszítette. A modern Antigoné már nem hivatkozhat sem az emberi, sem az isteni törvényre. Számára minden, ami külsődleges, ambivalensnek számít. Ezért Kierkegaard szerint a modern embernek magába kell szállnia, és a bensőségesség útját kell járnia. Ez az út nem kell, hogy a világból való menekülés legyen, hanem az egzisztencia teljes terhére kell a vállára vennie, a történelem terhére is beleértve.

E gondolattal a háttérben térek vissza Hegel individuum-fogalmához.

Az individuumként értett államról Hegel azt mondta, hogy az nem csupán pozitív, nyugodt egymasmellettiségben, hanem negatív viszonyban is áll más individuumokkal. Ezzel a háború logikai alapjára mutatott rá.

Ez a kettősség az egyes egyénben is megvan. Ez legalábbis azt jelenti, hogy ő is viselhet háborút, mondhat „nemet” a globalizált világ pozitívjára. A taga-

³⁸ Hegel: *A jogfilozófia alapvonalai*. Id. kiad. 354. 338. §.

³⁹ Søren Kierkegaard: *Vagy-vagy*. Osiris-Századvég, Budapest, 117.

dás e lehetőségével megnyílik a reménység elve, ama reménysége, hogy az egyes egyének is gondolhatnak szabadságukra, és abba helyezhetik becsületüket. Egy globalizált vagy legalábbis globalizálódó világban mindez nem magától értetődő. Nem tűnt-e el a modern világból maga a becsület fogalma is, ugyanúgy, ahogy – Fichte szavaival – „a kölcsönös hűség és hit” is elveszett?⁴⁰ Mi marad meg az embernek egy Istentől elhagyott korban, ha a család, az állam, a nemzetség, sőt Isten is elveszítette szubsztanciális tartalmát? Talán csak néhány regulatív eszme, mint az emberiesség, az igazságosság, a szabadság. Miféle konkrét alakot kell öltetniük ezeknek a posztnacionális korban? – erre kell választ találniuk a következő nemzedékeknek.

Fordította Himfy József

⁴⁰ Johann Gottlieb Fichte: A természetjog alapja, a tudománytan elvei szerint (részlet). Ford. Endreffy Zoltán. In uő: *Válogatott filozófiai írások*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1981, 147–237, 164.